

1.

Ten třetí kluk je holka

Při uvažování o výtvarném umění je obtížné vyhýbat se všem kunsthistorickým termínům a je to i nepraktické, protože mnohé z nich, jsou-li srozumitelné, vyjádření podstatně zkracují. Některé z nich proto na patřičných místech uvádím, i když ve velkém zjednodušení. Jedná se zejména o názvy stylů. Je ale dobré rozlišovat styl a sloh.

Sloh (románský, gotika, renesance, baroko...) je období sjednoceného estetického cítění v rámci celé kultury, může trvat i stovky let.

Styl (romantismus, realismus...) je pojem nižšího řádu než sloh, nemusí procházet celou kulturou, trvá řádově léta nebo desetiletí, v jednom období se často mísí a prolíná více stylů a jednotliví autoři sami procházejí více stylovými obdobími. Stylem je někdy označována i práce jenom jednoho nebo několika

Ahoj, budeme si spolu prohlížet knížku o umění, budeme si představovat, že jsme v nějaké galerii a kolem těch obrazů chodíme.

Co je to galerie?

To je dům, ve kterém je shromážděné umění. Je tam spousta obrazů a soch a jsou tam proto, aby si je lidi mohli v klidu prohlédnout.

Tak proč nejdeme rovnou tam?

Protože je vždycky lepší vědět, co tam člověka čeká, být na to připravený. Prohlédneme si tuhle knihu a to nás připraví.

Ale já se teď nechci učit nějaké letopočty.

Tak toho se vůbec neboj, žádné letopočty nebudou. Učit se budeš jenom koukat na obrazy.

Koukat umím.

Umění je něco jiného, než hry na počítači nebo pohádky v televizi, na umění se musí koukat trochu jinak.

A co je to teda umění?

Na to se ptají jenom děti nebo hodně přemýšliví lidé, všem ostatním je to jasné nebo jedno. Doufal jsem, že se na to zatím nezeptáš, ale zkusím to. Umění dělají umělci. Umělci jsou lidé, kteří mimořádně dobře umí dělat něco, co je krásné nebo sice nějak ošklivé, ale ošklivé zajímavě, co je vzrušující nebo uklidňující nebo překvapivé. Něco, co se někdy vůbec k ničemu účelnému nedá použít, ale přitom cítíme, že to má smysl.

Tomu nerozumím.

Proč si s dětmi hrajete na honěnou nebo na schovávanou nebo se perete?

To si ale hrajeme.

Správně, to si hrajete. Ale když pak ve skutečnosti potřebujete někam rychle doběhnout nebo se před něčím schovat, tak to umíte líp, než kdybyste si nikdy nehráli. Když se chodíš dívat na umění, tak si zas potom umíš některé věci líp představit. A když si umíš některé věci líp představit, tak je ti celý život trochu jasnější.

Když něco namaluju já, tak to taky dají do galerie?

Teď ještě určitě ne, ale když budeš hodně kreslit, malovat nebo modelovat, když se přihlásíš na uměleckou školu a vystuduješ ji, když pak budeš pilně pracovat a budeš úspěšný, když budeš lepší než spousta ostatních, tak tam tvoje díla možná taky pověsí. Jisté to není, ale budeš si muset věřit.

Jak si věřit?

Představ si, že poctivě maluješ, pořád maluješ, snažíš se, jak nejvíc umíš, máš pocit, že ti to jde, ale všichni okolo se jen pošklebují a říkají, že jsi mazal a že bys měl dělat něco jiného, peníze nemáš a nikdo tě nepochválí.

Aha. A já to vydržím a budu slavný.

Správně, ty to vydržíš, budeš pořád malovat a nakonec budeš slavný. Nebo taky ne.

Proč nebo taky ne?

Je to jako s tou honěnou. Někdo je rychlejší a všem uteče a někdo je pomalejší a může se snažit, jak chce, ale ostatní nedohoní.

Tak proč ti, kterým to nejde, nepřestanou?

Ono je to těžké hned poznat. Ani ten malíř sám to nepozná. Ale to je dobře. Je to zase jako s tou honěnou. Kdyby ti pomalejší přestali běhat, tak by ty rychlejší nikdo nehonil, oni by se zastavili taky, a bylo by po legraci. A ještě ke všemu se občas stane, že se nakonec ukáže, že ti pomalejší byli vlastně rychlejší.

Tomu nerozumím.

Byl třeba jeden malíř, který se jmenoval Karel Purkyně. Jeho táta byl slavný vědec, jeho bratr už taky byl slavný vědec, v rodině ještě několik jiných slavných lidí, jen Karlovi

málo autorů, pokud má výrazné charakteristické znaky. Nejspolehlivější a postačující náповědou u většiny stylů je intuitivně chápaný doslovný význam jejich názvu, a není tedy třeba pamatovat si nějakou jejich přesnější definici.

Ale žádné kulturní období nebo výtvarný styl nezačíná ostře jedním autorem, jedním rokem nebo jedním dílem. Nové se jen pomalu přesouvá přes staré a není tedy nikdy možné určit, kde přesně to nové začíná a kde staré končí, a řada autorů nebo děl organicky patří ještě do toho „starého“ stejně, jako současně už do toho „nového“.

Stylová pojmenování slouží k historickému zařazení, mohou vysvětlit vztahy mezi jednotlivými díly, ale pro hodnotné autentické vnímání konkrétního díla nejsou nutně potřeba. Dětského diváka bych jimi rozhodně zatěžoval co nejméně, nejlépe vůbec.

Karel Purkyně (1834–1868)

Byl synem Jana Evangelisty Purkyně, vědce, evropsky proslulého fyziologa. Když mu byl jeden rok, ztratil matku, dvě sestry, jednu babičku a jednoho dědečka (cholera), a protože otec se věnoval hlavně vědě, vychovávaly ho služebné. S manželkou Marií měl Karel Purkyně tři děti. Zemřel na selhání plic ve čtyřiatřiceti letech.

se pořád nedařilo, ani dost peněz neuměl vydělat, tak ho táta musel podporovat a to, co maloval, se nikomu nelíbilo. Jeden slavný spisovatel té doby, budeš se o něm určitě učit, Jan Neruda, o jeho malování psal jako o „zhrubělé“ a dokonce i „zhanbělé“ manýře. To je vlastně hodně velké odsouzení. Karel byl prostě považovaný za nepovedeného syna velkého otce a všichni měli za to, že je to ten, kdo běhá pomaleji než ostatní. No, a uplynulo nějakých sto let, a najednou všichni začali vidět, že Karel byl naopak ten, kdo běžel hodně rychle. Dneska se o něm píše jako o jednom z „nejnadanějších českých malířů“, o jeho malbě jako o „vrcholu českého realismu“. To už se ale Karel Purkyně nedozvěděl.

• 1

Karel Purkyně (1834–1868),
Podobizna umělkovny choti,
1860

A co maloval?

Třeba svoji ženu.

Všichni se pošklebovali, že nic neumí, jenom jeho žena Marie mu věřila. Měla ho moc ráda a proto, když on ji maloval, dívala se na něj s velkou láskou. A on ji takhle hezky namaloval (**obr. č. 1**). Představ si, že se jim špatně dařilo, ale oni dva se měli rádi a moc hezky si rozuměli. A z toho portrétu je to cítit.

Co to je portrét?

Když malíř někoho namaluje nebo sochař vymodeluje a chce při tom, aby bylo jasné, kdo to je, aby mu to bylo podobné, tak tomu se říká podobizna nebo portrét. Když je to jen taková malířova nebo sochařova představa, není to nikdo určitý, tak se portrét neříká, říká se jen „hlava muže“ nebo „hlava ženy“. U portrétu musí být vyobrazený určitý člověk. A když tím určitým člověkem je malíř sám, tak se tomu říká autoportrét, to je něco jako „samopodobizna“. Vy byste tomu asi říkali „selfičko“. To většinou malíři malují před zrcadlem.

Purkyňův portrét není z té doby nejvýznamnější, ale mně připadá nejdojemnější.

A který je nejvýznamnější?

Asi Mánesova *Josefina* (**obr. č. 2**). Je to obraz sice o pět let starší, ale „umělecky modernější“.

Jak modernější?

Když ty obrazy porovnáš, tak cítíš, že Purkyňova žena působí tak trochu zatuhle, tváří se vážně, skoro až slavnostně. Ona i Purkyně chtěli, aby vypadala „jak se patří“. *Josefina* je daleko živější, je v přirozenější póze, skoro v pohybu. Není veselejší, ale v její tváři vidíš, že si něco myslí, že má v duši nějakou pochybnost, možná i trochu výčitku. A celkově je ten obraz daleko odvážnější.

Jak odvážnější?

V té době nebylo běžné, aby se skutečné ženy nechaly malovat v nějaké noční košili, nebo co to je, a s odhalenými prsy. A ještě ke všemu měla rozčesané vlasy, to tehdy působilo

• 2

Josef Mánes (1820–1871),
Josefina,
1855

Josef Mánes (1820–1871)

Představitel vrcholu českého romantismu, jedna z tragických postav české kultury. Otec Antonín, strýc Václav, bratr Quido i sestra Amálie ve své době byli významnými malíři. Josef byl křehké povahy a nepraktický. Navázal vztah s rodinnou služkou Františkou Šťovíčkovou a měl s ní dceru, ale sestra Amálie Františku vyhodila z domu, a tím vznikl vleklý rodinný konflikt. U Josefa se začala stále silněji projevovat duševní choroba, která z něj ke konci života udělala podivína až nesvéprávného. Má se za to, že to byla progresivní paralýza jako následek syfilidy. Zemřel v jednapadesáti letech.

hodně vyzývavě. Ženy vždycky měly vlasy sčesané do nějakého pořádného účesu, a ne takhle volně.

A to byla jeho žena?

Ne. Kdo to byl, se neví, tehdy nebyly ještě fotografie, tak není, s čím to srovnat, a on ten obraz měl doma, takže se o něm začalo mluvit až po Mánesově smrti. Je na to několik teorií, nejspíš to byla jeho milenka. Ale to není vůbec důležité. Důležitý mi připadá ten její výraz. Ten je úžasný. Proto se jí také říká „česká *Mona Lisa*“.

Co to je Mona Lisa?

Ach jo, no dobře. To je asi nejslavnější obraz na celém světě. Každou chvíli někde uslyšíš o záhadném úsměvu *Mony Lisy*. Ten úsměv ti může připadat záhadný, nebo taky mdlý a bezvýrazný. Krásný obraz to je, to ano, ale stal se tak slavným, že se má za to, že je ještě krásnější, než ve skutečnosti je. *Mona Lisa* tě bude provázet celý život, tak ji teď necháme, tu si ještě užiješ dost. Ale hlavně to je portrét z roku 1503, takže je zhruba o tři sta padesát let starší než *Josefina* nebo Purkyňova žena Marie a do našeho povídání moc nepatří.

To je nejstarší portrét?

To vůbec ne, portréty se dělají už tisíce let.

Už staří Řekové... A ještě dřív. Dobře. Před třiceti tisíci lety, to je číslo, které si ani ty ani já nedovedeme pořádně představit, ale prostě hrozně dávno, žila na Moravě tlupa lovců mamutů. A v té tlupě žil také Kopčem, kluk asi tak jako ty, možná o nějaký rok starší, ale ne o moc. A měl mámu a tátu, ti se jmenovali Nijan a Nijana. A jednou se stalo, že lovili nějakého bizona a jestli si to dobře pamatuju, tak ten bizon padnul na bok a Kopčemovu mámu Nijanu zabil. A Kopčemův táta pak byl hrozně smutný, jednou večer vzal kus hlíny a vymodeloval z ní svoji ženu. A tu sošku pak dal do ohně, ona se vypálila, ztvrdla a zůstala až do dneška. Je to na celém světě nejstarší soška z pálené hlíny, je strašně vzácná a říká se jí *Věstonická Venuše* (obr. č. 3).

Proč se jí neříká Nijana?

Protože jsem tě trochu podvedl. Ta krásná vzácná soška sice existuje, ale všechno ostatní si vymyslel Eduard Štorch

• 3

Věstonická Venuše,
asi 25 000 až 29 000 př. n. l.,
pálená hlína

• 4

Venuše s křivou tváří,
mamutovina

a napsal to do knihy *Lovci mamutů*. To je pro kluka jako ty nejzajímavější a nejvíc vzrušující čtení, co může být. Kam se hrabou počítačové hry, musíš si to přečíst. A *Věstonická Venuše* nejspíš není portrét, ale soška kultovní.

Co to je kultovní?

Že to nebyl portrét nějaké skutečné ženy, ale soška, která měla mít kouzelné schopnosti, třeba zajišťovat plodnost tlupy nebo dobré úlovky nebo tak něco.

Ale z podobné doby je i jedna jiná soška, která možná opravdu portrétem je. Taky z Moravy. Říká se jí *Venuše s křivou tváří* (obr. č. 4). Je to jen malinká hlavička, ale jak vidíš, má nápadně křivou pusou. Je těžké si představit, proč by někdo

• 5

Karel Purkyně,
Sova sněžná,
1862

• 6

Karel Purkyně,
Umělcovy děti,
1868

Realismus se nejvíce blíží tomu, co běžně považujeme za realistické, tedy fotografii.

Naturalismus nadsazuje některé rysy skutečnosti, aby dosáhl větší neidealizující a nelitostné „pravdivosti“.

do mamutího klu řezal zrovna pusou a nos křivě, když to evidentně uměl pravidelně, to vidíš podle očí. No ale zajímavé je to, že nedaleko nálezů té hlavičky se našel také hrob nějaké ženy. Podle toho, co v tom hrobě bylo, byla to zřejmě nějaká šamanka nebo kouzelnice. A byla tam taky její lebka. A z té lebky je odborníkům jasné, že trpěla nějakou chorobou, která zavinila, že měla křivou čelist. Tak je docela možné, že ta soška s křivou pusou byla portrétem té šamanky, která křivou pusou opravdu určitě měla. A kdyby to tak bylo, tak by to byl zaručeně nejstarší portrét na světě.

Ale vrátíme se k Purkyněmu. (obr. č. 5)

Proč je ten pták mrtvý?

Nevím. Zastřelili ho, protože asi někde škodil. Ale to není důležité. Ten pták nemá normální kůži nebo srst. Co má?

Peří. Bílé peří přece.

To je právě na obrazech to zajímavé. Koukáme na fotografii pomalovaného plátna a vidíme peří. A úplně vidíme ta silná pera na křídlech i to měkcoučké peří na bříšku. Takovému malování se říká realismus, ale pamatovat si to nemusíš. Na tom obraze se mi nejvíc líbí, že ta sova je taková jako nenápadná. Že ji Purkyně nijak nekomplikoval, třeba světlem nebo pozadím, že prostě věcně namaloval bílou sovu na bílém pozadí. A krásně.

Ještě radši mám ale tenhle obraz (obr. č. 6). Spisovatel Neruda psal, že Purkyně neumí dobře malovat, a dneska se píše, že „obraz patří k vrcholům evropského umění“. Evropského! Všechno v obraze krásně a klidně splývá dolů, zleva doprava. A barvami Purkyně taky neplýtl, horní syn už nemá ani tvář namalovanou barvou pleti... Pozadí a oblečení je v tlumených odstínech hnědé a z ní jen trochu vystupuje matná tmavá červeň potahu křesla. Trochu jako ta *Sova*: Nic efektního, jen to, co je potřeba. Purkyně mohl víc promalovat třeba opěrák křesla nebo ruce dětí, mohl přidat ještě spoustu jiných detailů, ale neudělal to. Maloval svůj vztah ke svým dětem, ne konstrukci křesla nebo vybavení toho pokoje. V *Sově* je kromě sovy ještě puška, klobouk a kabelka, jednak proto,

aby obraz opticky zatížily na spodní straně, jednak proto, aby Purkyně mohl předvést obratnost své malby, ale celkem vzato, bez obojího bych se obešel. Na *Umělcových dětech* ale není zbytečného už vůbec nic. Na tenhle obraz stojí za to se chvíli dívat. A taky si všimnout, jak moc se změnila Purkyněova malba za osm let, které uběhly mezi portrétem Marie a tímhle trojportrétem. Teď si představ, jak by Purkyně asi maloval, kdyby mohl malovat ještě třeba dalších čtyřicet let. Jenže on hodně brzo umřel, v tom roce, kdy maloval tenhle obraz. Bylo mu jen třicet čtyři let. Který z těch kluků se ti nejvíc líbí?

Žádný.

Dobře, ale s kterým bys nejradši kamarádil? Já s tím prostředním. Připadá mi, že ten by byl jako kamarád hodnej, že by mě nikdy neošidil.

A takhle vypadal ten malíř (**obr. č. 7**). Tady namaloval sám sebe. A už znáš celou rodinu. Kolik jich už znáš?

Nevím.

Víš. Znáš toho malíře, Karla Purkyně. Znáš jeho ženu Marii a znáš už i jejich tři kluky. Na to, že jsme teprve začali, toho znáš už dost.

Jak se jmenovali ti kluci?

To si nepamatuju, musím se podívat. Jan, Cyril a Rozálie.

Tak to nebyli tři kluci, ale dva kluci a jedna holka.

No vidíš, to mi ušlo, pojď se znovu podívat, jestli poznáme, která je ta Rozálie.

Já to nepoznám.

Myslím, že to je ta dole. Taky, že je to asi ta nejmladší, když ji jmenují jako poslední.

Ten zadní je určitě kluk.

Taky myslím. Říkáš „ten zadní“. Je to přece rovné plátno, všechno je ve skutečnosti od nás stejně daleko, ale přitom víš, co je vepředu a co vzadu. Čím to je?

Ničím, to je přece normální.

Tobě to připadá úplně normální, ale v dějinách umění se to pár tisíc let dost pracně řešilo. Říká se tomu perspektiva. Tady vidíme jen překrývání. Dítě, které je vepředu, zakrývá

Perspektiva

O perspektivě se často mluví jako o vynálezu renesance, což je značně zjednodušující. Renesance pro svoje vidění světa perspektivu nutně potřebovala, proto ji zpřesnila, sofistikovala a systematicky používala. Náznaky perspektivy jsou už ale běžné na gotických deskách, stejně jako na římských freskách.

Prostředky perspektivy:

- Bližší motivy překrývají ty vzdálenější.
- Vzdálenější motivy se zmenšují. Rovnoběžné linie se sbíhají do myšlených úběžníků.
- S rostoucí vzdáleností se zjemňují struktury (cihly zdi jsou stále menší, kůra stromů má stále méně detailů, tzv. strukturní gradient).

Vzdušná perspektiva:

- v krajinářství se k vyvolání dojmu hloubky užívá ztlumení a zesvětlení barev, „zamlžení“.

kus dítěte, které je za ním. Na jiném obraze taky uvidíme, že třeba postava, která je dál, je menší, než postava, která je blíž.

Normálně jako na fotce.

Dobře, tak normálně jako na fotce, a jdeme dál.

• 7

Karel Purkyně,
Vlastní podobizna,
1868

